

Norbekov RAXMATULLA,
Chirchiq Davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti
E-mail:rnorbekov@gmail.com
Tel: (99) 8707576

Prof.M.S.Tadjibayev taqrizi asosida

PROPORTION OF STYLE AND CREATIVE INTENTION

Annotation

This article talks about the unique style and skill of image creation of the talented writer Isajon Sultan, an active representative of the current literary process. The technique of creating a historical work is researched.

Key words: Style, creative intent, work, analysis, tradition, innovation.

ПРОПОРЦИЯ СТИЛЯ И ТВОРЧЕСКОГО НАМЕРЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассказывается об уникальном стиле и мастерстве создания образа талантливого писателя Исаджона Султана, активного представителя современного литературного процесса. Исследуется техника создания исторического произведения.

Ключевые слова: Стиль, творческий замысел, произведение, анализ, традиция, новаторство.

USLUB VA IJODIY NIYAT MUTANOSIBLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada hozirgi adabiy jarayonning faol vakili, iste'dodli adib Isajon Sultonning o'ziga xos uslubi, obraz yaratish mahorati borasida soz boradi. Tarixiy asar yaratishdagi uslub texnikasi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Uslub, badiiy tafakkur, asar, tahlil, an'ana, novatorlik

Kirish. Badiiy asarning chinakam ijod namunasi ekani, ijodkorning ijodkorligi, birinchi navbatda, uslubda namoyon bo'ladi. O'ziga xos uslubga ega bo'lmagan yozuvchi yoki shoir munosib darajada e'tirof qozona olmaydi. Shuning uchun uslubiy izlanishlar badiiy tafakkurni yangilash va rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. "Uslub ijodkorning pasportidir", - deb yozadi shoir Shodmonqul Salom. Darhaqiqat, uslub ijodkorning kimligini ko'rsatib turadi, ammo uslubni ijodkor yaratadi. U o'z asarida shaxsiy qiyofasini, aniqrog'i ijodkor sifatidagi "men"ni namoyon etadi. Zero, ijodkorning shaxsiy adabiy o'zligi ko'rinib turmagan asarda, uning uslubi mavjud bo'lmaydi. Fitrat tabiri bilan aytganda "kuchsiz adib – yozg'uvchining asarlarida o'zini ochiq ko'rsata olmaydir. Kuchsiz yozuvchilarning uslublari bir-biriga o'xshab qoladir" [1].

Adibning mahorati uning uslubida ko'rinadi, aks holda u boshqalarning takrorlovchisidir. Ammo "Uslub faqat o'zlik bilan cheklanmaydi, u faqat individual belgilarning yig'indisi emas. Unda albatta, o'zlikni vujudga keltirgan, o'stirgan ijtimoiy muhitning ta'siri bo'ladi, unda shaxsiylik va umumiylik juda murakkab dialektik birlikda bo'lib, o'zaro shartlangan, bir-birini ifodalaydigan bir tarzda voqe bo'ladi"[2]. Ayni shu fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, uslub individual xarakterga ega, ammo u tamomila yangi bir hodisa sifatida hech bir ijodkor ijodida voqelanmaydi. U san'alar zamirida shakllanib, ijodkorning yangiligi asosida xususiylik kasb etadi. She'riyatning, dramaning, epik asarlarning o'z an'anaviy uslubi mavjud bo'lib, u har bir ijodkorning shaxsiy yaratish yo'sini asnosida yangilangan va ma'lum ijodkorga xos bo'lgan uslubga aylanadi. Isajon Sultonning "Abu Rayhon Beruniy" romani ayni yuqoridagi fikrlarga muvofiq keladi. Bu romanning tarixiy xarakterga ega ekanligi uning uslubi an'ana va novatorlik asnosida vujudga kelganini ko'rsatadi. Nega aynan tarixiy roman haqida so'z yuritilganda, uning an'analarga tayanishini alohida ta'kidlayapmiz? Buning o'ziga xos omillari mavjud, albatta. Ma'lumki, Sharq adabiyoti an'analarga tayangan holda shakllangan adabiyot bo'lib, barcha novatorliklar ayni an'adan o'sib chiqqanini alohida ta'kidlash joiz. Xususan, tarixiy roman yaratish ham ayni an'alar asnosida vujudga kelganini ta'kidlash joiz. Isajon Sulton ham tarixiy roman yaratish asnosida an'alar va novatorlik uy'g'unligida o'z individual uslubini namoyon etadi. Uning uslubidagi o'ziga xoslik bir qancha jihatlarida aks etgani holda, ularning eng yaqqol ko'zga tashlanib turganlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

Uslubning ijodiy ong orqali namoyon bo'lishi;

Uslubning badiiy asar tili orqali akslanishi;

Uslubning badiiy tasvir vositalari orqali ifodalanishi;

Uslubning obrazlarda namoyon bo'lishi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. H.Umurov "Adabiyotshunoslik nazariyasi" asarida "uslub – ijodkor dunyosidir, uning xayoloti, tasavvuri, aqli, bilimi, so'zshunosligi, talanti, geniysi, insoniyligi – butun borlig'ini namoyon etuvchi badiiy hodisa, vositadir"[3] deb tushuntiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, funksional, semantik-struktural, statistik, tipologik hamda psixobiografik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Uslubning ijodiy ong orqali namoyon bo'lishi. Ong yaratuvchilik xususiyatiga ega. Ayniqsa, ijodkor ong va tafakkuri borliqni tamomila o'ziga xos nigoh ila ko'radi, angelaydi. Ayni shu anglash o'zi xos mahsul hosil qiladi. Demakki, ijod – muallif tafakkuri mahsuli. Bu mahsul ijodiy tafakkur orqali vujudga keladi va o'z-o'zidan uslub tushunchasi bilan tutashadi. Demakki, butun bir tafakkur dunyosi uslubni yaralishiga xizmat qiladi. Muallifning ijodiy tafakkuri, ongi o'ziga xosligi bilan uslubning ham o'ziga xosligini, originalligini ta'minlaydi. Zero, "Yozuvchining iste'dodi qanchalik ulkan bo'lsa, undagi o'ziga xoslik ham shunchalik ko'proq namoyon bo'ladi. Uslub keng qamrovli tushuncha bo'lib, yozuvchi ijodining barcha aspektalarida, jumladan, mavzu va g'oyalarda, sujet va kompozitsiyada, obrazlarda, etik-estetik konsepsiyalarning talqinida, bayon tarzi va tasvir usulida, tilida namoyon bo'ladi"[4]. Isajon Sulton ham aynan shunday. Uning asar yaratish asnosidagi o'ziga xosliklari butun sujet davomida namoyon bo'ladi. U asar mobaynida har bir voqelikka alohida yondoshadi va uslubining eng yorqin qirrasini namoyon etadi. Asarda Isajon Sulton goh tarixchi, goh yozuvchi qiyofasida namoyon bo'lar ekan, bu jarayonda eng avvalo, badiiy va ilmiy uslub sinteziga alohida e'tibor qaratadi. Ayni shu holatda uning badiiy tafakkuri romandagi voqelikni o'ziga xos tarzda namoyish etish barobarida, individual uslub xususiyatlarini ham akslantirib beradi. "Abu Rayhon Beruniy" romani sujeti hikoya ichida hikoya usuli asnosiga qurilgani bois, unda obrazlar nihoyatda tez-tez almashib

turadi. Muallif bu hodisadan unumli foydalangani holda, deyarli har bir obraz tilidan qiziqarli ilmiy ma'lumotlarni bayon qiladi. Jumladan, Al -Xo'jandiy hikoyasida uning tilidan "Kanz al -ummol" asarida bayon qilingan quyidagi parchani uchratishimiz mumkin: qayerga borsa, ho'l-quruqni toptab yo'qotuvchi zolim kimsa filga, Tangridan dasturxon so'rashganida, dasturxon tushganiga qaramasdan kufr keltirgan nasroniylardan bir guruhi cho'chqaga, shanba kunini mensimasdan, taqirlarga rioya qilmagan kishilardan bir guruhi maymunga, do'stlar orasini buzadigan chaqimchi odam zulukka va erini sehrlab, jodulab qo'ygan xotin o'rgimchakka aylangani haqida so'z boradi. Bu kabi qiziqarli maa'lumotlar o'quvchini o'ziga jalb etishi tabiiy bir holatdir. Muallif bu ma'lumotlarni sujet mobaynida izchillik bilan joylashtirib boradi. Bu o'rinda yozuvchi kitobxonga ham "kanz ul-ummol" degan asar borligini, uning mazmunini bir qadar tanishtirib o'tsa, asarning ayni shu qismida dunyo mo'jizalariga doir ilmiy ma'lumotni ham keltirib o'tadi: u yerlarda bir ko'k qurt bo'lib, uni sizak derlar. O'sha qurtdan birini topsalar, yo'ldan olib yiroqqa tashlaydilar, toki xotinlar u qurtni bilmay bosib o'ldirishmasin. Agar suv ko'targan xotinlardan biri qurtni bosib o'ldirsa, boshiga ko'zadagi suv sasib, badbo'y bo'lib ketadi. Shundan keyin avval suvni to'kish, ko'zani yuvish kerak bo'ladi. asar ichida bu kabi ma'lumotlarga duch kelar ekanmiz, ayni shu o'rinda Q.Ergashevning arab, turkiy, forsiy tillarda ko'plab tarixiy asarlar yaratgan ijodkorlarning uslubi haqida aytgan quyidagi fikrlari yodimizga keladi: "Bu asarlarning mualliflari tarixiy voqealar va faktlarni quruq bayon qilish yo'lidan bormaganlar, o'z asarlarini badiiy lavhalar, she'rlar bilan bezab, turli badiiy vositalarni qo'llagan holda bitganlarki, bugungi tarixchilarning asarlaridan farqli o'laroq, ulardan o'quvchi faqat bilim emas, badiiy zavq ham olgan. Mazkur asarlarda ilmiy uslubga xos xususiyatlar bilan badiiy nasrga xos xususiyatlar qorishib ketganligini ko'rishimiz mumkin"[5]. Ayni shu fikrlarni teskari holatda qabul qilsak, bu o'rinda Isajon Sultonga xos bo'lgan uslubning nozik qirralaridan birini anglashimiz mumkin. Agar Sharq tarixchiligida tarixnavislar o'zlarini tarixiy asarlarini adabiy manbalar bilan ziynatlagan holda, o'quvchiga badiiy va estetik zavq ulashganlari holda, ilmiy uslubga badiiy uslubni sintezlagan bo'lsalar, Isajon Sultonda ayni shu holatning ziddini ko'rishimiz mumkin. Yozuvchi asar mobaynida badiiy asarga tarixiy va ilmiy ma'lumotlarni singdirish orqali kitobxonning ilmiy bilimini oshiradi va shu bilan birga badiiy uslubga ilmiy uslubni sintezlashga erishadi, ya'ni ikki uslubni bir o'rinda o'ziga xos ijodiy tafakkur orqali badiiy go'zallikka aylantira oladi. Ayni shu o'rinda Isajon Sultonning Sharq tarixchilik an'analari bilan yaxshi tanish bo'lgani ham seziladi, yoki muallif "Abu Rayhon Beruniy" qiyofasini, obrazini yanada mukammallashtirish maqsadida, tarixshunoslik kitoblari va ilmiga katta qiziqish bildiradi. Asardagi ma'lumotlar nihoyatda qiziqarli bo'lishi barobarida kitobxonning ilmiy ma'lumotlar bilan ham tanishishiga imkoniyat yaratadi. Ayni shu o'rinda uslub ijodiy ongning o'ziga xos yaratilari, bilim va ko'nikmasi orqali yuzaga kelishi yaqqol seziladi.

Uslubning badiiy asar tili orqali akslanishi. Badiiy asar tili uslubning eng muhim belgisidir. Chunonchi, "asar tili yozuvchi mahoratining bosh mezonini hisoblanadi"[6]. Ayni shu eng muhim mezon bo'lmish badiiy asar tili Isajon Sulton uslubida ma'lum o'ziga xoslikka ega. "Abu Rayhon Beruniy" tarixiy roman bo'lishiga qaramasdan asar tili pafoslarga nihoyatda boy. Yozuvchi badiiy asar tilini asosan, bir necha vositalar orqali boyitib, badiiy asar tilidagi pafosni kuchaytiradi: maqollar, hadislar, hikmatli so'zlar, she'riy misralar. Ijodkor bularni qahramonlarning ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra teng taqsimlaydi, obrazlar nutqida maqsadli qo'llaydi. Asar tilida har bir obrazning ijtimoiy holati, tafakkuri aks etadi.

Isajon Sultonning uslubini ziynatlagan maqollar, hadislar, hikmatli so'zlar, she'riy misralarni esa uslubiy ziynatlar deb qabul qilish mumkin. Demakki, romanda Isajon Sultonning adabiy tili badiiy jihatdan ziynatlangan va maxsus izlanishlar orqali boyitilgan. Garchand asar tilida yuqorida ta'kidlaganimiz kabi pafos yuqori bo'lsada, bu aksariyat hollarda muallif nutqiga tegishli. Asarning boshqa qahramonlari ijtimoiy kelib chiqishi, kasb-kori, yashash hududi, yoshiga ko'ra so'zlaydilar. Bu jarayon asar tilining ravon va barcha uchun tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Qahramonlar tili so'zlashuv nutqiga tegishli bo'lib, dialog va monologlar aniq va ixcham tuzilgan. Aslini olib qaraganda "Tarixiy asarda davr ruhi, qahramonlarning o'ziga xosligi badiiy tilda yarq etib ko'zga tashlanadi. Til – xalq xazinasi. Har bir san'atkor shu xazinadan o'z ehtiyoji va mahoratiga ko'ra foydalanadi. So'z o'z o'rnida ishlatilsagina, uning "yuragi" ura boshlaydi. Birgina so'z bir kartinani, voqeani qahramon ichki dunyosini nurlantirib yuborishi, yozuvchi munosabatini bildirishi mumkin"[7]. Ayni shu o'rinda ehtiyojiga ko'ra degan fikr e'tiborimizni tortadi. Til qanchalik boy va keng bo'lmasin badiiy asarda tildan foydalanishning o'z qonun-qoidalari bor. So'zni o'z o'rnida qo'llay olmaslik, keraksiz jumalarni asarda ko'paytirib yuborish yozuvchi uslubiga katta darajada putur yetkazishi mumkin. Isajon Sulton shu holatni yaxshi anglagani bois o'z uslubida ortiqchalikka yo'l qo'ymaydi. To'g'ri, u fikrlarini izchil, batafsil bayon etadi. Ammo ularning hech biri sun'iy tarzda orttirilmagan, tabiiy ilhom mahsulidir. Isajon Sulton arxaik so'zlarni qo'llashga alohida ahamiyat qaratadi. Zero, arxaik so'zlarda davr ruhi o'ziga xos tarzda aks etadi. Til Isajon Sulton uslubidagi eng ahamiyatli jihatlardan bittasi sanaladi. Yozuvchi tili uning uslubini tanitish uchun yordam beradi.

Xulosa va takliflar. "Uslub madaniyatning o'ziga xos xarakteri, davrning muhim belgisi, u yoki bu davrni aniq namoyon etuvchi hissiyotning metafizik shakli, "ma'naviyatning atmosferasi"dir. Uslub san'at, shaxs yoki biror predmet yoki material tanlamaydi. U tabiiy jarayonning bir ko'rinishi bo'lgan metafizik sitixiya sifatida o'zining yo'lidagi barcha jarayonni bo'ysunduradi, davrni ifoda etuvchi jarayonga aylanadi"[8]. Xarakterlar ichki dunyosining aniq namoyon bo'lishi sujetning ham badiiyati yanada yuqorilashiga xizmat qiladi. Epik asar sujeti ma'lum bir izchillik asnosida rivojlanadi. Ammo bu rivojlanish quruq hikoyachilik asnosida yuz bersa, asar saviyasi o'quvchini qoniqtirmaydi. Chunki voqelikni quruq rovilik asnosida yoritish badiiy adabiyotni hosil qila olmaganidek, sujetda ham biror jiddiy siljishni hosil qilmaydi. Isajon Sulton asarlarida sujetning barqarorligi, izchilligi va qiziqarliligi epik tasvirning mahorat bilan, izchillikda berilishi bilan bog'liqdir. Mukammal epik tasvir mukammal va badiiy mukammallikka ega epik kechinma hosilasini yaratadi. Epik tasvirda epik kechinma ham sekin- astalik bilan yuzaga keladi va boshqa badiiy turlarga nisbatan kuchliroq va uzoqroq davom etadigan ruhiy iztirob, shodlik, sevgi yoki nafratni hosil qiladi. "Abu Rayhon Beruniy" romani tarixiy asar bo'lsada, unda bugungi davr ijodkorining, bugungi davr romanchiligining o'ziga xos elementlari yorqin tarzda namoyon bo'ladi. yozuvchi uslubi o'zida bugungi davr adabiyotiga xos bo'lgan jihatlarni to'laligicha ko'rsatib beradi.

ADABIYOTLAR

1. Fitrat. Adabiyot qoidalari. T. B.26
2. Художественный метод и творческая индивидуальность писателя, М., 1964, стр. 234
3. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. T.Sharq. 2002. B.238
4. Ergashev Q. Alisher Navoiyning nasriy uslubi masalalari. F.f.b.f.dok.diss... T. 2022. B. 23
5. Shu manba
6. Solijonov Y. F.f.d. diss.. avtoreferati. T. 2002. B.4
7. Расулов А. Бадийлик – безавол янгилик. – Тошкент: Шарк, 2007. – Б.192.

8. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Том 1.: Гештальт и действительность. Шпенглер О. пер. с нем., вступ.ст. и примеч. К.А.Свасьяна. – Москва: Мысль, 1993. – С. 663